

Könül SADIYEVA

Bakı Slavyan Universiteti

kernul@mail.ru

POSTMODERNİZMİN KULTUROLOJİ, FƏLSƏFİ VƏ BƏDİİ-MƏDƏNİ ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: postmodernizm, ədəbiyyat, modernizm, bədii-estetik, kulturoloji

Key words: postmodernism, literature, modernism, literary-ethical, cultural

Ключевые слова: постмодернизм, литература, модернизм, культурологический, художественно-эстетический

Postmodernizm (fr. – postmodernizme) XX əsrin sonunda formalaşmış, yeni mədəni cərəyandır. Həmin cərəyan təkcə ədəbi yaradıcılığı deyil, həm də fəlsəfəni, estetik, mütəəssən, etni ənətə edir və bu sahələrə ciddi təsir göstərirdi. Postmodernist əhval-ruhiyyəsi İntibah və Maariflənmə dövrü rüşəllərindən, dəyərlərindən məyusluq, bu iki fəlsəfənin tərəqqiyə, zəkənin tənənəsinə inamın, insan intellektual imkanlarının genişlənməsinə inamın bəhrəni ilə bəğli idi [1]. Postmodernizm hər milli ədəbiyyatda spesifik, milli cəhətlərə malik idi və bununla yanaşı onun ümumi cəhətləri də var idi. Həmin ümumi cəhət bu cərəyanın ilk növbədə "entropik" mədəniyyət dövrü ilə eyniləşdirilməsindən ibarət idi. Həmin dövr, yəni XX əsr, esxatoloji əhval-ruhiyyədə, estetik dəyişikliklərdə, böyük üsulların bir-birilə qarışmasında, bədii dilin eklektik birləşdirilməsində özünü göstərirdi. [2]. Postmodernizmdə yeniləşməyə avanqard yönəlmiş dünya mədəniyyətinin bütün nailiyyətlərinin istifadə edilməsini ön plana çəkirdi. Lakin, həmin fəaliyyət postmodernizmdə artıq istehzal islahatlar vasitəsi ilə baş verir. Modernist konsepsiyasına görə, dünya bir xaosdur və həmin konsepsiyaya qarşı postmodernizmdə müəyyən iradlar və refleksiyalar mövcud idi. Həmin hissələr və bürsüncələr, şəxslər "xaos" oyunbazlıqla dərk edir, nəticədə isə həmin xaos müasir insanın, mənasız mədəniyyət daşıyıcısının yaşadığı mühitə çevrilir. Tarix həsrəti müxtəlif formalarda, o cümlədən ona qarşı estetik münasibətdə öz təcəssümünü

estetika və tarix” müstəvisinə keçir. Postmodernizm özündən əvvəl mövcud olan paradigmalardan, klassik və modern prinsiplərin vəhdətindən ibarətdir. Belə ki, invariantlar, universal qanunların axtarışı, monizm kimi xüsusiyyətlər klassik nəzəriyyələri üçün səciyyəvi xarakter daşıyır. Modernizm öz ümumiyyətini artıq unikallığa, nadirliyə yönəlmişdir. Postmodernizm isə əsaslanıb pluralizminə. Həkim səbəb əlaqələrinin çoxluğunu, determinat nəzərdə tutur [2]. Hər bir nəzəriyyə öz universallıq tipini isbat edir. Postmodernizmi təşkil edən nəzəriyyəni başqa nəzəriyyənin xeyrinə təkzib etməyə çalışır. Postmodernizm fərqli səbəbləri eyni mənalı səbəblər kimi təhlil etməyə hazırdır. Poliüslubluq postmodernizmin bədii prinsipi olaraq, sosial elmlərdə də özünü düşüncənin çoxşaxəliliyində nümayiş etdirir. Hazırda postmodernizm təkcə ədəbi cərəyan kimi deyil, artıq sosial məkan kimi dərk edini. Əsərdə postmodernizmin sosial və mədəni reallığın obyektiv xarakterizə edilməsinin bir vasitəsidir. Nizamın postmodernist anlanması kaosdan əmələ gəlir. Lakin, bu kaos sadəcə nizamlanmış kaos kimi dərk edilə bilməz. Bu, artıq xaosa qarşı müəyyən bir münasibətdir və nizamın bir növü, özünəməxsusluğudur.

Postmodernizmin meydana gəlməsi ilə bağlı bir neçə fikir, nöqteyi-nəzər mövcuddur. Həmin fikirlərin birinə görə, postmodernizmi mədəniyyətdə permanent şəkildə, modernizmdən sonra meydana gəlmişdir. Başqa versiyaya görə, postmodernizm “kosmizm”, “universum” ideyaları ilə paralel şəkildə yaranmışdır [3, s.400]. Belə ki, modernistlər özlərini qaydaqanun və nizam-intizam “apostolları” elan edir və əbədi, axır həqiqətin təntənəsinə inanırdılar. Modernistlər dünyanın universal formasını axtarırlar və onların fikrincə, həmin forma əvvəlcədən hesablanmalı, öncədən xəbər verilməli, qurulmalı və təcəssüm etdirilməli idi. V.V.Kandinskinin abstraksionizmi də, K.S.Maleviçin süpematizmi də öz mahiyyəti baxımından bir “resept” kimi dərk edilə bilər. Həmin “resseptlər” həyatın, dünyanın kaosunu riyazi hesablamalar vasitəsi ilə yeni və əbədi “anəlgadın” qaydaqanununu zəkasının insan qəlbi üzrə təntənəsnə gətirib çıxarmalı idi [3, s.400]. “Postmodernizm” termini ilk dəfə Birinci Dünya müharibəsi dövründə, R.Panvitsin “Avropa mədəniyyətinin böhranı” (1914) əsərində işlənmişdi. 1934 ildə, ədəbiyyatşünas F.De Onis “İspaniya və Latın Amerikasına poeziyası antologiyası” əsərində “postmodernizm” terminini modernist ədəbiyyatına qarşı bir reaksiya kimi izah etdi, lakin həmin yanaşma sonrakı estetikada özünü təsdiq etmir [4]. 1947-ci ildə A.Toynbi özünün “Tarixin dərk edilməsi” əsərində postmodernizm termininə kulturoloji mənə verir. Toynbinin fikrincə, postmodernizm dində və mədəniyyətdə Qərbin hökmranlığının sona yetməsinin simvoludur. Amerika ilahiyatçısı X.Koks 1970 illərin əvvəlində dərc etdiyi əsərində “postmodernist teologiyası” terminindən geniş istifadə edir. Həmin elmi işlər Latın Amerikasında din

problemlərinə həsr edilmişdi. Nəhayət, Qərbin aparıcı politoloqları Y.Xarbermas, Z.Bauman, D.Bell postmodernizmi neokonservativizmin yekunu, post-sənaye cəmiyyətinin rəmzi, nəhayət, cəmiyyətin dərinədən transformasiya olunması kimi izah edirdilər. Hər bir təəyüflük, total konformizmdə, “dünyanın, tarixin, xatir” ideyalarında, (T.Fukuyama), estetik eklektizmdə özünü büruzə verirdi [5].

“Postmodernizm” termini Ç.Cenks tərəfindən populyarlaşdırılmışdır. Özünün “Postmodernist mədəniyyətinin kökü” (1977) əsərində Ç.Cenks qeyd edir ki, bu söz 1960-1970-ci illərdə Amerika ədəbiyyatında aparılan ultra-modernist ədəbi eksperimentləri göstərmək üçün işlənilirdi. Buna baxmayaraq, həmin terminə tam yeni məna vermək də mümkündür. Həmin mənada, postmodernizm neoavanqardın ekstremizmindən və nihilizmindən yaranmışdır. Əsərlərdə işlənilən qaydaların və mədəniyyətin kommunikativliyini vurğulamaq kimi düşünilirdi. Postmodernizmin fəlsəfi-estetik bazasını Fransa poststrukturalistlərin və postfreudistlərin dekonstruksiya (J.Derrida), “şüursuzun” dil (J.Lakan), şizoanaliz (J.Delöz, F.Qvattari) və italyan semiotiki U.Ekonun ironizm, amerikalı pragmatiki R.Rortinin konsepsiyası təşkil edir. ABŞ-da postmodernizmin bədii praktikasının çiçəklənməsi baş verən və həmin çiçəklənmə sonrakı dövrdə bütün Avropa mədəniyyətinə təsir göstərmişdi. Postmodernist mədəniyyətinin təsir dairəsinə həm də postklassik elm və ətraf mühit də daxil edilir. “Postmodernizm” fenomeni XXI əsrin əvvəlində həm dövrün fəlsəfəsi, həm estetik düşüncə təəyüfləndə kifayət qədər aydın sezişirdi. Postmodernizmin indiyə qədər dəqiq “verbal” tərif yoxdur. XX əsrin sonuncu rübündən başlayaraq humanitar elmlərində işlənen “postmodernizm” termini məna baxımından müəyyən deyildi. “Postmodernizm” bədii sənətin, ədəbiyyatın, estetika və incəsənətdən başqa, həm də fəlsəfədə, siyasətdə, bütövlükdə mədəni sivilizasiya prosesində ən öndə gedən sahələrdə durnunu göstərən bir termin kimi işlənilir [6].

Postmodernizmin əsl mahiyyətini müəyyən etmək üçün ondan əvvəlki cərəyanlara müraciət etmək məntiqi olardı, çünki heç bir ədəbi cərəyan özü-özünə formalaşmış, boşluqdan meydana gəlmir. XX əsrin əvvəlində avanqard, modernizm kimi cərəyanlar formalaşmışdı. Avanqard dedikdə, son dərəcə yenilikçi, manifest xarakterli, hətta aqressiv hərəkətlərin vəhdəti nəzərdə tutulur. Modernizm dedikdə, həmin avanqardın ut-paradigmalardan və art-praktikalardan artıq müəyyən mənada “akademik” şəkildə təəyüflənənə tutulur. Postmodernizm isə bədii-estetik mədəniyyətin tam yeni mərhələsi kimi xarakterizə edilə bilər.

Postmodernizmdə post-kultur (post-mədəni), yaxud mədəniyyətərası (yəni keçid) dövrünün boşluğunda keçmişə nostalgiya artıq prinsipial, tam yeni xarakter alır. Burada nostalgiya oyun, istehza formasında təəyüflənir

prosesdir. Lakin, həmin proses söz ustaları üçün ciddi bir "təhlükəyə" çevrilə bilər. Həmin təhlükə məhz postmodernist ədəbiyyatında daha çoxdur, çünki gələcəyin heç bir yolla proqnozlaşdırılması mümkün deyil və belə olduğu halda, postmodernist əsər bəzən tam mənasız bir "hoqqa" kimi görünə bilər.

Postmodernizmin fəlsəfi, bədii və təfəssülün, interpretasiyaların meydana gəlməsinə səbəb olmuşdu. Son illərdə isə postmodernizm mövzusu o qədər qəbul edilmişdir ki, bu mövzuya münasibət edərkən öz müəlliflər həmin terminin arxasında dayanmışdır.

Кёнуль Садиева

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ, ФИЛОСОФСКИЕ И ХУДОЖЕСТВЕННО-КУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ ПОСТМОДЕРНИЗМА

Резюме

Постмодернизм это философский, культурологический, а также литературный тренд, который еще не обрел своим четким определением в науке. В статье, посвященной постмодернизму, рассматриваются отношения постмодернизма с его этапами